

«Vi hadde ikke menstruasjon, vi hadde ‘vondt i maven’»

Norske menstruasjonsopplevelser fra 1900-tallet

“We Did Not Have Menstruation, We Had ‘Stomach Aches’”

Norwegian Menstrual Experiences from the Twentieth Century

Camilla Mørk Røstvik

Postdoktor, School of Art History, University of St Andrews. Leverhulme Trust.

E-post: cmr30@st-andrews.ac.uk

SAMMENDRAG

Menstruasjon har vært et historisk tabu, også i Norge. I det siste har en ny internasjonal bølge av menstruasjons-aktivister, gynekologer og representanter for reklamebransjen argumentert for viktigheten av å kjempe mot dette tabuet for å motvirke skam, flauhet og smerte. Som del av denne endringen har menstruasjonens historie blitt utforsket i flere land og kulturer, inkludert i Skandinavia. Denne artikkelen utfyller disse historiene ved å presentere en biografi om norsk menstruasjonskultur på 1900-tallet. Den utgår fra kvinners fortellinger fra 1900 til 1980, samlet i 1994 gjennom Norsk Etnologisk Gransknings spørreundersøkelse nummer 169, og sporer deres erfaringer i årene før, under og etter kommersielle sanitetsbind endret menstruasjonsopplevelsen for de fleste norske kvinner og jenter fra 1945. Ved å plassere disse erfaringene i en internasjonal kapitalistisk kontekst, utforsker artikkelen hva denne menstruasjonshistorien kan fortelle oss om menstruasjon som et kommersielt, personlig og kulturelt viktig tema.

Nøkkelord

Menstruasjon; Kvinnehistorie; 1900-tallet; Norsk Etnografisk Granskning (NEG).

ABSTRACT

Menstruation has historically been considered a taboo, also in Norway. Recently, a new international wave of menstrual activists, medical professionals, and advertising has argued that it is important to fight this taboo to counteract shame, embarrassment and pain. As part of this shift, menstrual history has been explored in many countries and cultures, including Scandinavia. This article expands upon these histories, by presenting a biography of Norwegian menstruation in the twentieth century. It draws on women's stories from 1900 to 1980 from the Norwegian Ethnological Survey, and tracks their experiences in the years before, during and after commercially available products changed the menstrual experience for most Norwegian women and girls from 1945. Placing this in an international capitalist context, the article explores what this history can tell us about menstruation as a commercial, personal and important topic.

Key words

Menstruation, women's history, 20th century, Norwegian Ethnological Survey (NEG).

Menstruasjon. Dette er selvsagt et emne som først og fremst angår kvinner, men vi vil også gjerne menn forteller – dersom de har minner om episoder eller situasjoner fra barndom/ungdom. Hvilke ord ble brukt i dagligtale? Fortell hvor du første gang fikk din kunnskap om menstruasjonen. Fortell om bind (eller tilsvarende) og om renhold av kropp og tøy. Var det særskilte ting man måtte passe på i denne perioden; ting man ikke burde gjøre? Hvorfor? Den åpenhet man har i dag omkring menstruasjon står i skarp kontrast til holdninger for bare få år siden. Man mente at menstruasjon var forbundet med noe «urent», man skammet seg og iakttok forskjellige former for diskresjon osv. Hvis du selv har erfart dette, fortell om opplevelsene.¹

I 1994 sendte Norsk Etnografisk Granskning (NEG) ut disse spørsmålene som del av spørreundersøkelse nummer 169 om helse og hygiene.² Hva kan de 114 anonyme svarene fra menn og kvinner født tidlig på 1900-tallet fortelle oss om norsk menstruasjonshistorie i denne perioden? I denne artikkelen presenteres dette etnografiske materialet fra undersøkelsen i sin historiske kontekst.³ Artikkelen viser hvordan praktiske og kulturelle holdninger til menstruasjon endret seg i Norge på 1900-tallet, og fokuserer spesielt på negative og positive opplevelser, menn og kvinners erfaringer, og skiftet fra hjemmelagde bind til kommersielle produkter. Det norske eksempelet er et viktig tillegg til den sterkt amerikansk-

1. Alle sitater fra spørreundersøkelsen er skrevet som gitt, dette inkluderer dialekt og utradisjonell grammatikk. Grunnet retningslinjer om bruk av undersøkelsen i forskning har detaljer som kan identifisere deltakerne blitt slettet. Av samme grunn gis ingen direkte referanse til spørreundersøkelsen etter brukte sitater. NEG materialet er lett (og gratis) tilgjengelig for forskere med akademisk tilhørighet via søknad til Norsk Folkemuseum: <https://norskfolkemuseum.no/NEG>
2. Liste over spørsmål til spørreundersøkelse nummer 169 finnes som PDF her: <https://dms02.dimu.org/file/032wazTMdioi>
3. Dette materialet har vært analysert akademisk tidligere kun i Refsum, Ingvild. «Baderomsfortellinger: Kjønnspraksiser gjennom kroppspfleie.» MA-oppgave. Senter for tverrfaglig kjønnsforskning, Universitetet i Oslo, 2018.

dominerte menstruasjonshistorien. Temaet er også viktig som del av den skjulte norske kvinnehistorien, og som kontekst for å bedre forstå hvorfor menstruasjon enda er et delvis tabu-belagt, kommersialisert og kjønnnet tema.

Menstruasjon har vært ansett som tabu til forskjellige tider i forskjellige land, religioner og kulturer (Janice Delaney 1976). Siden 1970-tallet har feminister, aktivister, akademikere og kunstnere argumentert for en mer åpen holdning til menstruasjon. De siste tre årene har denne debatten blitt relevant igjen gjennom en serie politiske saker, som den britiske og amerikanske diskusjonen rundt skatt på tamponger og bind (*#TamponTax*), diskusjoner rundt koblingen mellom fattigdom og dyre produkter (*#PeriodPoverty*) (Bobel 2006), og mer generelle oppfordringer til en mer positiv holdning til menstruasjon (*#PeriodPride*, *#MenstruationMatters*, *#dethettermensen*). Også i Norge har feminister og kunstnere funnet menstruasjonen politisk interessant. Ett eksempel på dette finner vi i performance-kunstneren Wencke Mühleisens arbeid på 1970- og 80-tallet (Mühleisen 2012). Etter at den nyeste bølgen av debatt startet rundt 2013, har pressen økt sin dekning av temaet (Jones 2016), og nye bøker på engelsk har vist at den generelle interessen for fenomenet menstruasjon er økende (Fahs 2016, Weiss-Wolf 2017). I Skandinavia har nye bøker oppildnet samtaler i pressen, spesielt 'Gleden med skjeden' (Nina Brochmann 2017) og 'Mensen' (Agnes Ravatn 2016) i Norge, og 'Gennomblødt' (Maja Nyvang Christensen 2016) i Danmark. Menstruasjonsdiskursen er altså inne i en ny gullalder, der historisk forskning kan tilføre nyanser og dokumentasjon.

KILDER

Det finnes lite norsk historisk kildemateriale om menstruasjon. I sin artikkel om menstruasjon i Norge på 1800-tallet viser Anne Kveim Lie (2009) spesielt til mangelen på dokumentasjon fra kvinner selv. Norge har en lang tradisjon for bruk av spørreskjema som metode for kartlegging av folkekultur. Denne tradisjonen er inspirert av den tyske folkloristen Wilhelm Mannhardt og den norske filologen Sophus Bugges lister fra 1800-tallet (Kjus 2013). Norsk Etnografisk Granskning (NEG) gir historisk innsikt i kvinners (og menns) tanker rundt menstruasjon, og tilfører historieforskningen kunnskap om norske holdninger på 1900-tallet.⁴

Det er NEG's skjema nummer 169 fra 1994 om helse og hygiene, og spesielt spørsmål 6 om menstruasjon, jeg diskuterer her. Skjemaet ble sendt ut til kvinner og menn født fra 1900 til 1940 fra hele Norge (bygd og grend), er på totalt fem sider og inneholder ni tematiserte grupper av spørsmål: om hus; hår og skjegg; munnhygiene; vask og stell av kroppen; klær og sengetøy; menstruasjon; utøy og parasitter; andre hygieniske forhold; og om refleksjoner rundt endringer i tiden generelt. Spørsmålene ble forfattet og sendt fra Universitetet i Oslo i November 1994 av folkelivsforskerne Anne Moestue og Göran Rosander, som begge skrev om andre deler av NEG-materialet i sin egen forskning (se for eksempel Moestue

4. NEG ble etablert i 1946 nettopp for å samle og formidle dagliglivets historie. I dag er det et nasjonalt ressurs-senter for innsamling av personlige minner, og forvaltes av Norsk Folkemuseum.

1999, 1989; Rosander 1988). Til sammen tilsvare materialet fra liste 169 over 1000 sider håndskrift og maskinskrevne svar. Jeg har konsentrert meg kun om spørsmål 6, men gjennomlesning av svar på andre spørsmål viser klart at her finnes en gullgrube for andre historikere med interesse for hygiene på 1900-tallet. Datamateriale fra NEG generelt har ved flere anledninger blitt brukt i akademiske studier (Tobiassen 1988), men spørsmål 6 i skjema nummer 169 har ikke blitt analysert i detalj.

Kvinner og menn født tidlig på 1900-tallet fra hele landet svarte på NEG's skjema nummer 169, men mange menn valgte å hoppe over spørsmål 6. Respondentenes navn er fjernet, men informasjon om tidligere stilling (mange var pensjonerte på 1990-tallet) og boplass viser stor spredning i klasse og profesjon blant deltakerne. For eksempel inngår 'bondekone', 'husmor', 'bedriftseier', og 'offiser' i undersøkelsen, og svar om hus og klær understreker at mange vokste opp under veldig vanskelige kår. Kildene gir innblikk i en tid der menstruasjonskulturen var i endring, og derfor representerer de 114 svarene viktig informasjon om norsk hygiene og helse i denne perioden.

LITTERATUR

Størstedelen av det tilgjengelige historiske materialet om menstruasjon kommer fra amerikanske og, i mindre grad, britiske studier. Siden 1970-tallet har amerikanske aktivister (Bobel 2006), akademikere og helsearbeidere (spesielt tilknyttet Society for Menstrual Cycle Research i USA) utfordret menstruasjonens tabuer. De første kulturelle studiene av fenomenet menstruasjon var ofte tilknyttet kritiske og feministiske studier av helse på 1970- og 80-tallet, og var tverrdisiplinære. Inspirert av Mary Douglas' ideer om skitt som 'matter out of place' (Douglas 1966) presenterte engelskspråklige analyser (for eksempel Delaney 1976; Steinem 1978; Friedman 1981; Shuttle og Redgrove 1988; Lander 1988; Treneman 1988) menstruasjonen i sin historiske og kulturelle kontekst. Bøkene var ofte tilknyttet feministiske selvhjelps-helsegrupper. Det best kjente eksempelet var bestselgeren *Our Bodies, Ourselves* (Collective 1970), publisert i Norge som *Kvinne, kjenn din kropp* (1976). Også i Norge ble menstruasjonens kulturhistorie diskutert av medisinstudenter, feminister og journalister utover 1970-tallet (Lindtner 2010), men den ble i mindre grad analysert skriftlig i akademien.

Historiske studier omkring temaet menstruasjon har også vært dominert av amerikanske eksempler, da spesielt tilknyttet amerikansk industrihistorie (Davis Dyer 2004; Swasy 1993; Heinrich 2004; Bailey 1987) og analyse av markedsføring og reklame (Mandziuk 2010; Freidenfelds 2009; Jutel 2005; Rosewarne 2012). Selv om Amerika og Norge deler et vestlig syn på menstruasjon når det kommer til bruk av kommersielle produkter (spesielt tamponger) og reklame, finnes mange viktige forskjeller i landenes menstruasjonshistorie.

Det er stor mangel på kunnskap om hvordan kvinner (og menn) har forholdt seg til fenomenet menstruasjon i Skandinavia, og Norge, før 1970-tallet. På 2000-tallet ble nytt materiale om den norske konteksten presentert, heriblant Anne Kveim Lies arbeid om menstruasjon i Norge på 1800-tallet (2009), Hilde Bondevik og Lies (red.) *Rødt og hvitt. Om blod og melk i fortid og samtid* (2012), og Ingunn Grimstad Klepps arbeid om skittentøy og vasking, som innebefatter mensesen (2006). Disse studiene viser både norsk menstru-

asjonshistories særegenheter og likheter med andre lands historier. Norge hadde en senere kapitaliserings-, kommersialiserings- og konsumkulturprosess enn mange vestlige land, og en rekke nye studier om denne perioden viser hvordan frigjøring fra gamle tabuer knyttet til kjønn og kropp (og fremvekst av nye) gikk hånd i hånd med kommersialisering og urbanisering (Myhre 2015; Nielsen 2017; Hagemann 2005; Lund 2008; Nielsen 2007). Studiene av menstruasjon i Norge har heller ikke dekket mye av 1900-talls historien, verken i forhold til norsk industrihistorie eller personlige erfaringer. Derfor er NEG-materialet et viktig tilskudd til historien om norsk menstruasjon i denne perioden.

NORSKE MENSTRUASJONSFORTELLINGER

Allmenn stemmerett ble innført i Norge i 1913, og 1900-tallet var en tid preget av store forandringer for norske kvinner og menn, også hva angår helsepolitikken. Det første mødrehygienekontoret ble opprettet i Oslo i 1924 av Katti Anker Møller. I 1936 ga arbeidervernloven mødre en tidlig form for fødselspermisjon. Claudia Olsen (Høyre) ble i 1945 første kvinnelige leder av en stortingskomité: helsekomitéen. Fra 1959 fikk jenter og gutter samme undervisning og pensum, inkludert seksualundervisning, men til tross for disse og andre store fremskritt hva angår likestilling og helse, viser NEG-svarene at menstruasjon (og seksualitet) forble tabu for de fleste.

For kvinner født i Norge mellom 1900 og 1940 var hverdagslivet preget av store forskjeller mellom kjønnene og det er viktig å forstå disse rammene når vi ser på deres svar. De var unge i en tid før seksualundervisning ble normalt, og informasjon om kroppen kom derfor sporadisk enten fra foreldre, andre voksne, eldre søsken, bøker eller venner. Nesten alle respondentene hadde vært i en eller annen form for lønnet arbeid, men en større andel kvinner jobbet i hovedsak ulønnet i hjemmet. Dette ulønnede arbeidet inkluderte vasking av hus, klær og kropp, og tok mye tid. Vi kan se hvordan den generelle idéen om at kvinner skulle vaske alt også ga dem ansvar for menstruasjonshygiene og -kontroll.

Noen av de eldste kvinnene som deltok i undersøkelsen husker at deres formødre på slutten av 1800-tallet og tidlig på 1900-tallet ikke brukte noen form for beskyttelse for å kontrollere menstruasjonsblodet. I stedet ble det synlig på klærne. De få respondentene som beskriver en oppvekst i middelklassen – eller i den øvre middelklassen – forteller at deres mødre kjøpte dyre bind fra utlandet. Skiftet fra hjemmestrikkede til kjøpte bind var en del av et kulturskifte mot mer fokus på hygiene og renslighet, og derav også mot bedre seksualhelse (Hake 2004). Til tross for disse alders- og klasseforskjellene er det likevel mange temaer som går igjen i svarene i NEG-undersøkelsen, spesielt i forhold til første menstruasjon, menstruasjonsopplevelser og utvikling av nye produkter på 1900-tallet, og 'engangsbindrevolusjonen'.

FØRSTE MENSTRUASJON

Menarken (den første menstruasjonen) beskrives av nesten alle kvinner i undersøkelsen, selv om den ikke nevnes av skjemaforfatterne. Det blir klart at opplevelsen var enormt viktig, og at minnene forble sterke mange tiår etter. Selv om det er påfallende hvor forskjellig hver kvinne oppfatter denne opplevelsen, er det også noen temaer som går igjen: redsel for blod og dødsangst, håndtering av blod, følelser av skam og glede.

Redsel for blod og død

For de fleste kvinnene i undersøkelsen inntreffer menarken på skolen eller hjemme. Førstnevnte opplevelse er forbundet med forvirring, spesielt dersom blodet blir synlig på klærne uten at kvinnen selv forstår situasjonen. Lærere og venninner hjelper ofte til, men i årene før engangsbind kommer på markedet finnes det ingen praktiske løsninger på problemet der og da; jentene går enten hjem, fortsetter dagen på skolen med blod på klærne, eller gjemmer seg. Hvis menarken inntreffer hjemme, oppdager mødre (og i et par tilfeller, fedre) raskt situasjonen, for så å gi praktisk og emosjonell støtte. Fordi halvparten av respondentene mangler forhåndskunnskap både om menstruasjonen og menarken, beskriver de ofte opplevelsen som traumatisk, til tross for hjelp fra foreldre, venninner og lærere. 'Det var det vondeste som har skjedd meg', skriver en 90-åring, og hun er ikke alene om en slik beskrivelse. En annen beskrev menstruasjon som 'det tristeste eg har opplevd (...) eg trodde først eg sko døy'. Koblingen mellom død og blod står sterkt for denne gruppen:

Jeg vet ikke om dere tror meg, men jeg ante ikke noe om det før det inntraff hos meg vinteren før jeg fylte 12 år. Det var så fælt, for jeg var sikker på at noe var svært galt og at jeg kanskje var i ferd med å dø. (...) Jeg hadde alltid følelsen av at det var gått tvert gjennom og var livende redd for å reise meg fra pulten. (...)

Svarene viser at for mange unge jenter er menarken forbundet med dødsangst: 'Var bare 12 år, trodde at jeg kom til å dø', 'Jeg fikk mensen som 11-åring og det kom som et sjokk på meg, trodde jeg var alvorlig syk' og 'Mensen kom som et sjokk på meg' er typiske svar. Følelsen av å være i en dødssituasjon går igjen:

For meg kom menstruasjonen som et sjokk. (...) Da jeg plutselig fikk blødning ble jeg veldig redd. Mor hadde ikke lenge før hatt blødende magesår og vært veldig syk. Jeg trodde at jeg var veldig syk og kanskje skulle dø. Jeg ville i hvert fall ikke på sykehus. Jeg gjemte meg i et kott i flere timer. (...) Jeg skammet meg lenge – lenge.

Selv når situasjonen oppklares av venninner eller mødre, mangler ofte viktig informasjon. Noen jenter tror at menstruasjonen vil foregå hver dag, resten av livet. Andre forstår ikke hvordan dette henger sammen med graviditet og sex, en forvirring som tidvis forsterkes av uklare beskjeder fra leger, venninner og foreldre.

De mer informerte jentene beskriver en følelse av sjokk når de innser at deres venninner ikke vet hva som skjer – selv når menstruasjonsblodet er synlig. Disse jentene tar raskt på

seg samme rolle som venninnenes 'moderne mødre', og opplyser dem diskret. Det enorme sjokket før informasjonen synker inn resulterer i at mange jenter gruer seg til neste blødning, og de har ingen av de positive følelsene knyttet til menstruasjonen som et mindretall av de mer informerte jentene har. Frykten er også koblet til problemet 'å blø gjennom'. Mange kvinner skriver at dette er så flaut at de 'bare vil dø' når det skjer, som denne 81-åringen husker:

Sent glemte jeg den gangen jeg var på stor privat dansemoro iført lang lyseblå gallakjole og en av pikene kom bort og hvisket til meg at jeg hadde flekker på kjolen. Da ønsket jeg nesten at jeg hadde vært død, så flau var jeg, til og med lenge etterpå.

Hver menstruasjon normaliserer imidlertid opplevelsen, og understreker at dette ikke er en farlig eller dødelig situasjon:

Ellers ble jeg innprentet med at jeg ikke måtte bade i disse dagene, aner ikke hvorfor, for det var ingen forklaring på, men man måtte bare ikke. Jeg lurte meg til å bade i sjøen en sommerdag, men det var en rask dukkert for trodde helt sikkert at nå ville jeg dø! Da det gikk bra, ble det vel flere forsøk etter hvert.

Forvirringen rundt blod, død og skam gjør altså første menstruasjon til en urolig opplevelse, men det er kun et mindretall som beskriver psykologisk stress ved hver menstruasjonssyklus.

Håndtering av blod

Kvinnene i undersøkelsen tilhører den norske generasjonen som opplevde overgangen fra hjemmelagde bind til engangsbind i cellulose, og deres minner om håndtering av blod reflekterer disse endringene. Strikkede bind lages oftest hjemme av jentene selv (oppskriften får de fra mødre), alternativt av mødre eller bestemødre. Et fåtall respondenter angir strikking av bind som obligatorisk for jenter på syvende klassetrinn fram til 1966, men denne delen av pensum synes ikke å ha vært innført i hele landet.

Når kvinnene skriver om bruk av kluter av forskjellig materiale (vaskekluter, gamle eller nye klær, undertøy, sokker), er dette som regel i forbindelse med menarken eller tidlige menstruasjonserfaringer. De nedskrevne erfaringene handler også om desperasjon og forvirring i forhold til hvordan man skal kontrollere den lekkende kroppen. Under halvparten av respondentene er litt forberedt på menstruasjonen før sin egen menarke. Denne gruppen unngår i det store og hele kluter, forteller sine mødre hva som har skjedd, og blir satt til å strikke bind samme dag. Respondenter i den andre gruppen, som ikke vet noe eller nok om menstruasjonen før den innfinner seg, blir grepet av panikk. I denne situasjonen råder et praktisk mot, og en slags intuitiv kunnskap om at blodet må stoppes og skjules. Fordi det hersker mye forvirring om sammenhengen mellom blødninger og urinering, blir noen ekstra sjokkerte når de innser at blødningen ikke stanser etter toalettbesøkets rengjøring. Tilfeldige filler, gammelt tøy eller egne klær brukes til å stoppe blodet, men er sjelden effektive. Som regel forstår eldre kvinner (lærere, mødre, venninner eller søstre) raskt hva

som har skjedd fordi de ser blodet. Noen jenter klarer imidlertid å holde sine første menstruasjonsykluser skjult. Selv om de beskriver det å søke hjelp som forbundet med enorm skam, spør disse jentene til slutt venninner eller eldre kvinner om det finnes bedre alternativer, og rådes da til å strikke bind.

Svarene som gjelder håndtering av blod fokuserer nesten kun på bind og blødninger. Et mindretall respondenter nevner smerte og følelser, og kun én kvinne beskriver håndtering av disse symptomene gjennom bruk av medisin. Én kvinne beskriver et alvorlig medisinsk inngrep:

Eg hadde aldri fysisk vondt under menstruasjon før eg var 18 år. Då blei eg valdteken og fekk svært tunge smerter under menstruasjonen. Det vart eg kvitt, meir eller mindre momentant ved 22-års alderen, men som det står i sjukejournalen min frå (...) sjukehus; til ein svært høg pris, «utsletting av mitt libido».

For de fleste kvinner er menstruasjon ikke forbundet med leger eller medisinbruk, og den vanligste løsningen for mindretallet som sliter med smerter, er å 'skulke skolen'. Selv om de fleste kaller menstruasjon for 'vondt i magen', er smerte altså i liten grad et tema for NEG-responentene. Håndtering av blod er hovedproblemet. NEG-materialet står på denne måten i kontrast til menstruasjonshistoriens senere fokus på premenstruelt syndrom (PMS) (Lee 1999).

Skam

Ordet 'skam' går igjen i svarene på undersøkelsen, da ofte i tilknytning til mangelen på klar kommunikasjon, som for eksempel i denne formuleringen: 'Vi hadde ikke menstruasjon, vi hadde «vondt i maven»- Dette er noe kvinnene har for seg selv, det blir ikke snakket om.' Konsekvensene av denne stillheten er mangfoldige. En jente kunne ikke forklare hvorfor hun takket nei til å dra på sykkel- og svømmetur med en potensiell kjæreste, hvilket resulterte i at det nye forholdet aldri utviklet seg. Mange brant eller hev de flekkete klærne, og havnet dermed i store krangler med sine mødre (spesielt i familier hvor den finansielle situasjonen var vanskelig). Når jentene blir fortalt hva menstruasjon faktisk er, resulterer dette ofte i et enormt sinne overfor mødre som har unnlatt å komme med informasjon. Skamkulturen er så sterk at den videreføres mellom generasjoner:

Med min 6 år yngre søster gikk det verre. Hun var på skolen da hun oppdaget blod i buksen sin. Hun hadde hylt slik at hele skolen hørte det og undres. Men en klok «frøken» tok henne til side og fortalte hva det var, og sendte lapp med hjem til mor. Og jeg, den eldre søsteren hadde ingen tanke for at jeg burde ha fortalt lillesøsteren min om menssen. Mange år senere bebreidet hun meg for det. Med rette.

Skam dominerer minnene om NEG-responentenes egen menarke, men kvinnene reflekterer også over at dette innen 1994 har endret seg. Likevel finnes det en ambivalens i materialet knyttet til spørsmålet om det fantes en skamkultur eller ikke: 'Ingen tabuer knyttet til menstruasjon, men man snakket ikke om det. Hadde ikke følelsen av at det var urent, men

«kvinneting» ble det ikke snakket om.' Slike kommentarer er vanlige i NEG-undersøkelsen, og viser hvordan menstruasjonstabuet forankres i stillhet heller enn i uttalt sexisme og/eller tydelige beskjeder om urenslighet.

Glede

For jentene som hadde kunnskap om menstruasjonen før menarken, er første blødning ofte en fin opplevelse, noe de har ventet på og snakket mye om. En positiv opplevelse knyttes ofte til åpne, 'moderne' mødre:

Moren min var en moderne kvinne på den måten at hun klart og tydelig fortalte (...) meg om seksualliv, menstruasjon og drifter. Da jeg fikk mensesom 14-åring var det faktisk nesten etterlengtet. Nesten som en overgangsrite! Før: barn. Etter: kvinne.

Blant venninner som prater relativt åpent om menstruasjonen oppstår ofte en slags leken konkurranse om hvem som fikk den først. Selv om denne gruppen også skriver om praktiske utfordringer, skam og smerte, fremstår glede som et tema. Gleden assosieres med en forståelse av at kroppen virker, at man har en fin hemmelighet, at man kan få barn, og at man er blitt kvinne. Venninnenes verden står slik i skarp kontrast med hjemmet:

Først da jeg kom i annen middel på (...) pikeskole ble det et tema som ble ivrig diskutert oss jenter imellom. Og mange av vennindene hadde det som meg. Mødrene hadde ingenting nevnt for sine døtre, og sexual-undervisning var jo ikke påtenkt engang. Så den morgenen i 1928 da jeg skulle til å gå på skolen og hadde fått mens, gikk min mor nærmest ut fra at jeg visste hva det var, og jeg fikk utlevert et bind. (...) Men jeg hadde en stakkars klassekamerat med ganske gamle foreldre, hun var eneste pike blant 4 eldre brødre. Hun fikk bare utlevert ett bind for hele uken og våget ikke å be om mer, så vi måtte låne henne. Det bare var sånn den gangen at det helst ikke skulle nevnes. Bare mellom venninder var det full åpenhet, og for at ingen skulle forstå hva vi snakket om, ble mensesom i vår vennindekrets bare kalt Pettersen.

Slik blir venninnegjengen ofte et positivt lysglimt i en ellers tabubelagt og forvirrende opplevelse. Venninner hjelper også hverandre med å utøve det Sophie Laws (Laws 1990) har kalt 'menstruell etikette', eksempelvis ved å si fra om andres blodflekker, utlevere bind og snakke i koder. Selv om den utøves av mer liberale venninnegjenger, synes denne selvsensuren å ha rot i foreldrenes – heller enn i venninnenes – holdninger, og å støtte opp under eksisterende tabuer. Det er likevel verdt å merke seg at det disse mer liberale og bedre opplyste respondentene som beskriver hvordan de selv senere har informert egne barn (gutter og jenter) om menstruasjonen, og som uttrykker glede over at temaet nå er mindre tabubelagt.

MENSTRUASJONSOPPLEVELSER OG UTVIKLING AV NYE PRODUKTER PÅ 1900-TALLET

Etter menarken er opplevelser av menstruasjon i senere liv hovedtemaet som beskrives av NEG-deltakerne. Herunder er gjennomgående temaer strikking og bruk av bind, endringer i holdninger til fenomenet menstruasjon utover på 1990-tallet, og menns reaksjoner.

Strikking av bind

Fra begynnelsen til midten av 1900-tallet er menstruasjon knyttet til kjønnnet arbeid i norske hjem. Garn av lysstoffveke (i mindre grad flanell og bomull) blir brukt til å strikke med. Mødre, andre voksne kvinnelige familiemedlemmer, og i noen tilfeller kvinnelige lærere, gir instruksjoner. En respondent (på over 60 år) legger en prøve av et liknende garn ved sitt svar på NEG-undersøkelsen, og kan enda huske oppskriften:

Man strikket et lapp i størrelse ca. 30 x 25 cm, la den dobbelt i lengderetningen, plukket opp en del masker i tverrendene, strikket en liten trekant og avsluttet med en løkke. Gjennom løkkene tredde man et bendelbånd som igjen ble festet til et lite belte rundt livet.

De hjemmestrikkete bindene blir plassert i underbukser eller hofteholdere. Et typisk eksempel finnes i Berg-Kragerø Museum, og synes å være strikket ut fra oppskriften angitt i NEG-undersøkelsen:

Figur 1:

Norsk hjemmestrikket bind, fra Berg-Kragerø Museum. Dateringen er usikker, men museet anslår at bindet er fra tidlig 1900-tall. Arkivnummer BKM.014408.

Vi ser av bildet at stoffet er mykt og bøyelig, strikket slik at fasongen passer kroppen. Et svakt skjær av rustrødt synes i midten. Vaskemetoden i iskaldt vann må ha fungert, for plagget er fortsatt relativt hvitt. Selv om bindet ikke er 'teknologisk' i moderne forstand, kan det anses som en del av en 'feministisk teknologi', et konsept Sharra Vostral bruker for å synliggjøre de mange metodene og produktene kvinner har utviklet for å kontrollere men-

struasjonen (Vostral 2008). Bruken av de hjemmestrikkete bindene som diskuteres i NEG-undersøkelsen, kan også ansees å være teknologisk utfordrende i den forstand at brukeren må mestre strikking, bruk og vask for å få den menstruasjonsopplevelsen hun ønsket seg.

De mange historiene om blodflekker på klærne viser likevel at de hjemmestrikkete bindene ikke er ideelle. Noen skriver at lekkning er det flaueste som kan skje, og at jenter passer på hverandre når dette forekommer. Det er interessant å sammenligne kvinnenes svar på NEG-undersøkelsen med mennenes, som aldri beskriver synet av blod. Det er klart en betydelig selvsensur innad i kvinnekulturen tidlig på 1900-tallet. Kvinner snakker om menstruasjonen med jevnaldrende kvinner, og i mindre grad med kvinnelige familiemedlemmer, men de inkluderer aldri menn eller gutter i slike samtaler.

Strikking er tradisjonelt et kjønnnet arbeid. Det har nylig blitt studert som del av et politisk motivert arbeid i form av 'craftivism' (Camilla Mørk Røstvik 2015). Med hensyn til produksjon av menstruasjonsbind i Norge, kan vi kanskje se noe av det samme. Gjennom håndarbeidet beskyttet kvinner seg mot flau situasjoner. Strikking, som tradisjonelt var forbundet med arbeid som produserte klær og produkter for hele husholdet, ble derav også en del av norsk kvinnehistorie, men dette var kvinnehistorie og produksjon utenfor kapitalismens systemer. Garn og lysstoffveke kunne enten kjøpes, lånes, eller lages, og bindene ble produsert og gjenbrukt uten å sirkulere i markedøkonomien. Når masseproduserte sanitetsbind gjorde sitt inntog på markedet, sluttet de fleste kvinner å strikke bind. Tidsbruken og de hjemmestrikkede bindenes tekniske utilstrekkelighet var ikke noe å føle nostalgi for. Kvinnene i spørreundersøkelsen skiftet innen 1970 alle over til engangsbind, da spesielt norskproduserte Saba (som var billigere enn eksisterende internasjonale produkter). Noen uttrykker at dette var veldig positivt, mens andre kommenterer at de nye bindende var veldig dyre, og at det virket rart å skulle kaste noe man hadde kjøpt. Mange skriver også at de fortsatte å blø på klærne, og opplevde stress rundt menstruasjonen som resultat. Uansett ønsket de fleste jenter og kvinner de nye bindene velkommen. De strikkede bindene og vaskebøttene fulle av blodige spor ble satt til side.

Menstruasjon gjennom livsløpet

Forfatterne av NEG's spørreundersøkelse understreker selv at tabuet rundt menstruasjon er mindre i 1994 enn noen gang før. Dette dokumenteres også i svarene. De sterkeste tabuene som beskrives handler om hygiene og bading. Paradoksalt nok beskriver mange jenter at de føler seg skitne, samtidig som de får beskjed av eldre kvinner om ikke å bade mens de blør. Et slikt badeforbud finnes i mange kulturer og religioner (Wasserfall 2015; Stein and Kim 2009), og NEG-undersøkelsen viser at det også gjaldt i Norge. Respondentene skriver om dette og andre tabuer (forbud mot svømming, dansing, vasking av hår, vasking av føtter, osv.) fra sin posisjon som voksne mennesker, og ofte som foreldre, på 1990-tallet. Mange beskriver at de har gitt sine egne barn mer informasjon enn de selv fikk, og at de har valgt å ikke videreføre tidligere forbud. Slik reflekterer NEG-undersøkelsen de store endringene i kulturen og tabuene rundt fenomenet menstruasjon i Norge på 1900-tallet. Disse endringene beskrives i mennenes svar på undersøkelsen, samt i kvinnenes egne refleksjoner rundt inntoget av nye produkter, da spesielt engangsbind og tamponger.

Menns og gutters reaksjoner

De fleste menn i NEG-undersøkelsen noterer kun 'ingen kommentar' på spørsmål 6 om menstruasjonen, men de som svarer gir historikere et unikt innsyn i denne gruppens tanker om fenomenet. Disse mennene understreker følelsen av tabu tidlig på 1900-tallet. Guttene får minimal eller ingen informasjon av foreldrene, og blir først oppmerksom på menstruasjonen når de ser klutene eller bindene, hvilket kan resultere i mye forvirring:

En gang ble mine søstre som da var tenåringer sendt ut for å hente inn klesvasken. Blant tøyet var også en tyvetalls bind. De hang diskret midt inne i vasken. I nabohaven satt det noen unge gutter som så interessert på jentene. Begge unngikk bindene som dermed ble hengende tilslutt ganske alene. Guttene flirte og jentene rødmet og flyktet inn i huset. Bindene måtte ho mor sjøl hente inn, og da var hun ganske morsk i fjeset.

Minnene menn beskriver er mer preget av humor enn kvinnenens:

Hos en venninne av meg hendte det under et fødselsdagsselskap at hennes mye yngre bror og hans lekekamerater hadde funnet en bunke bind inne i et skap og trodd det var båtluer. De festet ett eller annet i hempene som skulle illudere dusker og begynte å marsjere som gardister ute i hagen, og skjønte selvsagt ingenting da husets kvinner falt over dem og rev til seg luen.

Slik jenter får noe informasjon fra venninner, får også gutter noe informasjon fra vennegjengen. Som regel er denne informasjonen mangelfull, og kommer fra eldre menn som klager over at de ikke kan ha sex fordi kona har 'regla' eller 'det månedlige'. Guttene er interessert i dette, men er ofte forvirret fordi 'menn snakket om mens på en hånlige måte'. En slags detektivlek oppstår gjerne når gutter samles med de forskjellige delene av puslespillet, for eksempel et bilde av en naken kvinne eller en anekdote om mystiske kluter på tørkesnoen. Ofte ender leken uten at noen løser saken. Skolen er ikke til hjelp:

I min tid på skolen – 1920-årene – da var forplantningslære hysj, hysj og fy, det var bare plantene som drev med slikt og ble bestøvet. Men vi – nei – min søster kom i en jordmorkuffert.

Mange gutter erter jenter for 'styggeveko', et uttrykk kun menn viser til, og som ofte blir brukt ganske tilfeldig fordi guttene ikke vet akkurat hva denne spesielle uken innebærer. Noen få gutter, spesielt de fra hjem der mødrene er beskrevet som 'liberale' eller som knyttet til kvinnesak, får en mer positiv og anatomisk korrekt innføring i seksualitet, og føler derfor at de kan spørre om det de har hørt eller sett. Men for de fleste menn er og forblir temaet uklart: 'Her har jeg ikke mye å si for her var det hysj-hysj.'

Det må understrekes at de menn som svarer grundig på spørsmål 6, ofte viser stor sympati for jenter og kvinner. Noen ganger er dette første gang de blir spurt om å reflektere over temaet:

Som gutt og mann kan je overhodet itte husse at je har hørt et eineste ord om detta i oppveksta mi – eller senere – heme. Je har heller itte noen gong sett bind e.l. 'ta noa slag heme. Det må følgelig ha vøri fullstendig tabu, og skulle holdes gjømt og dølgd.

Je kan itte husse nøyaktig, men je husser au fyste gongen je sog ei dame åpent få satt ei pakke med bind på disken på butikken uten straks å gjømmme 'a unna. Dette var nok rundt 1960. (...) Men je registrerte seinere at sånne pakker ofte forsvant rett ned i handleveska når vaksine damer handlet; meir vanli'e varer vart ståendes på disken tel utregninga var ferdig.

Svarene dokumenterer altså at menn ikke nødvendigvis hadde forutinntatte holdninger om menstruasjon. De fleste beskriver en sjenanse rundt temaet, og i senere år forvirring tilknyttet manglende kunnskap. Denne kjønnsforskjellen har også blitt beskrevet i andre studier av menstruasjon på 1900-tallet. En omfattende Tampax-rapport fra 1981 fant at menn var mer positive/nøytrale, mens kvinner hadde sterke negative assosiasjoner til temaet (June 1981). I NEG-undersøkelsen er følelsen av forvirring mest gjennomgående. På bakgrunn av den store andelen menn som velger å hoppe over spørsmål 6, kan det også spekuleres i om deres syn på menstruasjon utover 1990-tallet forble sterkere tabubelagt enn kvinnes eget syn.

ENGANGSBIND-REVOLUSJONEN

Med noen unntak viser svarene fra undersøkelsen at overgangen fra bruk av hjemmes-trikkede bind til engangsbind markerte et stort skifte i menstruasjonens konsumkultur. Bedrifter som Saba, Granfoss og Star Paper Mill har ikke blitt beskrevet i norsk historisk forskning, men NEG-materialet viser klart hvor viktig utviklingen av denne norske industrien var. Bedrifter som Saba utviklet engangsbind laget av cellulose fra 1940, slik amerikanske firma hadde begynt å gjøre på 1930-tallet (Heinrich 2004). Senere kom også selvlimende bind og tamponger på det norske markedet. Svarene fra NEG-undersøkelsen viser at Norge i denne utviklingen lå noe etter Amerika og Storbritannia. For de fleste jenter ble engangsbind vanligere etter andre verdenskrig: 'Jeg kom inn i systemet under krigen, og da var det ikke mye igjen av de strikkede bindene og vi måtte hjelpe oss med utslitte lakenfyller og lignende.' Etter denne midlertidige returen til kluter og tøy, blir spesielt merket Saba referert til ofte. Overgangen fra strikk til kjøp er et annet positivt tema for de kvinnelige respondentene:

Det ble kjøpt inn tykt bomullsgarn og jeg ble satt til å strikke bind. Det foregikk i dypeste hemmelighet. Bare mor måtte se det. Disse bindene var forferdelige. De var vanskelige å få til å sitte, det blødde igjennom, og de gnaget så en ble sår. For ikke å snakke om hvor motbydelige de var å vaske. Dagens unge kvinner vet ikke hva de er blitt spart for, de som har myke bind med vinger og fuktsperre.

Mange kvinner reflekterer også rundt svekkelsen av skamkulturen, og uttrykker glede over at en ny generasjon jenter nå kan snakke friere: '...alt som var nedfor navlen var stygt og skulle ikke snakkes om. Takk og pris for at den holdningen har endret seg.'

REFLEKSJONER OM NEG-MATERIALET

Norsk menstruasjonshistorie fra 1900-tallet forteller oss om en tid i stor forandring. Flere konklusjoner kan trekkes fra NEG-materialet, men før disse summeres er det verdt å reflektere litt rundt spørreundersøkelsens metoder.

Spørsmål 6 ble skrevet i 1994 av forfattere som visste at de ville nå mennesker som kanskje syntes temaet var flaut. Når vi ser på skjema 169 i sin helhet, preges spørsmålene om menstruasjon av en ambivalens mellom tabu og åpenhet. For eksempel beskriver forfatterne 1990-tallet som en tid for større åpenhet, samtidig som de velger å inkludere menstruasjonen som del av et større tabubelagt tema (undersøkelsen spør for eksempel også om toalettbruk og lus). Vi kan tenke oss at forfatterne måtte gå en vanskelig balansegang for å få folk til å komme med ærlige svar omkring dette temaet, og valgte å starte med stereotypiene for å få respondentene til å svare, men retningslinjer kan gi problematiske konsekvenser i etnografisk forskning. Spørsmål 6 er det eneste i NEG-undersøkelsen som presenteres som et kjønnet spørsmål, og dette kan mannlige respondenter kan ha oppfattet som en oppfordring til å ikke svare. Den antatte koblingen til personlig hygiene forsterker spørsmålets kjønnede aspekter. Dette reflekteres i det faktum at mange kvinnelige respondenter skriver om hvordan de vasket seg under menstruasjon, sin frykt for lukt, og så videre. Det siste merkverdige med spørsmålsformuleringen er at det antas at menstruasjonen var forbundet med skam og negative holdninger i tidligere tid. Svarene viser at dette ikke alltid stemte; et mindretall av respondentene, blant dem mange menn, beskriver ikke menstruasjonen som en skamfull sak. Bortsett fra disse mulige refleksivitets-problemene, virker det som spørsmålsforfatterne har klart å vinne tillit hos respondentene. De mange og lange svarene viser respondentenes ønske om å formidle privat kroppshistorie til NEG.

KONKLUSJON

Konklusjonene som kan trekkes fra NEG-materialet, er mangfoldige. Fortellingene viser at for de fleste kvinnelige respondentene født tidlig på 1900-tallet var menstruasjon et tabubelagt tema. Tabuene var knyttet til hygiene, enten via påstander fra andre om at menstruasjon var skittent, eller via en slags intuitiv følelse av noe ekkelt.

Tilknyttet dette ser vi at tabuet rundt menstruasjon var sterkt påvirket av manglende kunnskap hos jenter og gutter. De fleste fikk verken seksualopplysning hjemme eller på skolen, og informasjonen som ble gitt var ofte feilaktig. Mangelen på informasjon førte til misforståelser og flauhet, noe som igjen gjorde at jenter og gutter bekymret seg for å snakke om temaet. Slik var tabu og mangel på kunnskap for de fleste to sider av samme sak.

Likevel var det ikke slik at alle opplevelser av menstruasjon var negative. Kvinner og menn som fikk klar og rimelig korrekt informasjon fra andre, hadde en mer avslappet holdning til fenomenet. I noen tilfeller beskrives også positive opplevelser. Selv om dette er utenfor normen, er det verdt å merke at klart positive historier er knyttet til god informasjon (i flere tilfeller gjennom mødre som beskrives som 'moderne', 'politisk engasjerte' eller 'opplyste'), humor, og en generelt positiv forståelse av det 'å bli kvinne' (eller voksen). Noen menn beskriver også beundring for kvinner, og en entusiasme for temaet som spennende.

En lekenhet mellom jenter og gutter beskrives av dem som hadde mer positive holdninger. Denne er gjerne forbundet med godartet erting av naive gutter og jenter, bruk av kodeord, og lange, gode samtaler mellom venninner om hva det betyr å være kvinne.

Et annet hovedtema som fremgår fra svarene, er at menarken beskrives på en skala fra 'det værste jeg har opplevd' til helt fint. Man kan nesten si at hver fortelling om menarken er unik. Skal man likevel trekke konklusjoner, må det bli hvor viktig denne første erfaringen var for kvinner født tidlig på 1900-tallet. For dem som allerede slet med skam (og seksuelle overgrep), ble menarken et videre helvete og en påminnelse om muligheten for å bli gravid. For andre var følelsen av å 'bli kvinne' viktig og vakker. Menarken er også beskrevet i forhold til de andre menneskene som ble involvert i opplevelsen, da spesielt innvidde mødre, venninner, fedre (enkemenn eller aleneforsørgere) eller lærere. De fleste voksne er praktiske og litt mystiske, men hjelpsomme. Venninner fremstår som ankere i stormen. Det er klart at de som fikk noe informasjon, trøst og forståelse raskt kom over det første sjokket.

Sist, men ikke minst, viser svarene at viktigheten av den kommersielle industrien og bruk-og-kast-kulturen ikke kan overdrives. Utenlandske og norske bind, og senere tamponger, blir beskrevet som frigjørende (men ikke perfekte) produkter, og ingen av respondentene uttrykker at de savner hjemmelagde bind og vasking. Det blir understreket at engangsbindene er dyre, men at de er verdt prisen fordi man sparer tid. Flere kvinner uttrykker at unge jenter (på 1990-tallet) er heldige fordi de har større tilgang til engangsprodukter. Slike holdninger står i sterk kontrast til hva enkelte yngre kvinner og leger i denne perioden selv skriver, spesielt etter toksisk sjokksyndrom-skandalen i Amerika (Segal 1999; Laws 1990; Riley 1986). Dette er et av mange eksempler på at mens yngre kvinner ikke er helt fornøyde, mener eldre kvinnelige NEG-respondenter at menstruasjonskulturen har forbedret seg siden de selv var unge.

NEG-materialet avslører altså på hvilken måte norsk menstruasjonskultur har forandret seg, og på hvilken måte elementer av den gamle kulturen henger igjen, fra tidlig 1900-tall og fram til i dag. Slik menstruasjon oppleves både individuelt og i en større sosio-politisk sammenheng i dag, reflekterer disse kvinnene og mennenes stemmer også brede, morsomme og alvorlige analyser av menstruasjon. De tilfører vekt og historie til våre egne menstruasjonsfortellinger, og løfter temaet fra det personlige til det politiske ved å gjøre synlig denne glemte hverdagsbegivenheten. Ved å skrive disse svarene og dele dem med oss (ubetalt og anonymt), bryter NEG-korrespondentene med ideen om at menstruasjon er tabu, og er dermed med på å endre den kulturen de selv ofte kritiserer. Slik kan disse stemmene tilføre en mer nyansert og nasjonalhistorisk kontekst til den internasjonale menstruasjonshistorien, i dialog med samtidsdebatten om mer åpenhet, rettferdighet og glede rundt temaet.

INTERESSEKONFLIKT OG FINANSIERING

Denne artikkelen er del av forfatterens Leverhulme Early Career Fellowship: 'The Painters Are In: A Visual History of Menstruation since 1950'. Det er ingen interessekonflikter.

TAKK

Takk til Norsk Folkemuseum for tilgang og tillatelse til bruk av materiale. Takk til Berg-Kragerø Museum for informasjon om norsk menstruasjonshistorie og tillatelse til bruk av bilde. Stor takk til to anonyme fagfeller for konstruktiv kritikk på førsteutkastet. Spesiell takk til Dr Sigfrid Kjeldaas, for grundig språkvask. Takk til Dr Kate Maxwell og Dr Catherine Spencer. Forfatteren ønsker å takke sin mor Inger P. Rønning for ideen til artikkelen.

LITTERATUR

- Bailey, Ronald H. 1987. *Small Wonder: How Tambrands Began, prospered and Grew*. Tambrands Inc.
- Bobel, Chris. 2006. «'Our Revolution has Style': Contemporary Menstrual Product Activists 'Doing Feminism' in the Third Wave.» *Sex Roles* 54 (5-6):331-345.
- Bondevik, Hilde og Anne Kveim Lie. 2012. *Rødt og hvitt. Om blod og melk i fortid og samtid*. Oslo: Unipub: Fagbokforlaget.
- Boston Women's Health Book Collective. 1970. *Our Bodies, Ourselves*. New England Free Press.
- Brochmann, Nina og Ellen Støkken Dahl. 2017. *Gleden med skjeden*. Oslo: Aschehoug.
- Christensen, Maja Nyvang og Sine Cecilie Laub. 2016. *Gennomblødt – en bog om menstruation*. Denmark: Saxo.
- Delaney, Janice, Mary Jane Lupton og Emily Toth. 1976. *The Curse: A Cultural History of Menstruation*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Douglas, Mary. 1966. *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge and Keegan Paul.
- Dyer, Davis, Frederick Dalzell og Rowena Olegario. 2004. *Rising Tide: Lessons from 165 Years of Brand Building at Procter & Gamble*. Boston, MA: Harvard Business School Press.
- Fahs, Breanne. 2016. *Out for Blood: Essays on Menstruation and Resistance*. New York: SUNY.
- Fokdal, Hanne et al. 1976. *Kvinne, kjenn din kropp: ei handbok*. Oslo: Pax.
- Freidenfelds, Lara. 2009. *The modern period: menstruation in twentieth-century America*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Friedman, Nancy. 1981. *Everything You Must Know About Tampons*. New York: John Wiley & Sons.
- Hagemann, Gro og Hege Roll-Hansen (red.). 2005. *Twentieth-Century Housewives: Meanings and Implications of Unpaid Work*. Unipub Forlag.
- Hake, Hanna Barth. 2004. «Ikke bare en kvinnesakskvinne: Katti Anker Møllers arbeid sett i lys av det tidlige 1900-tallets hygieniske folkeopplysningsbevegelse.» MA-oppgave, Institutt for filosofi, ide- og kunsthistorie, Universitetet i Oslo.
- Heinrich, Thomas og Bob Batchelor. 2004. *Kotex, Kleenex, Huggies: Kimberly-Clark and the Consumer Revolution in American Business*. Columbus: The Ohio State University Press.
- Jones, Abigail. 2016. «The Fight to End Period shaming is Going Mainstream.» *Newsweek*. June 1981. The Tampax Report: Summary of Survey Results on a Study of Attitudes Towards Menstruation. New York: Research & Forecasts Inc.
- Jutel, Annemarie. 2005. «Cursed or Carefree? Menstrual Product Advertising and the Sportswoman.» *In Sports, Culture and Advertising: Identities, Commodities and the Politics of Representation*, edited by David L. Andrews Steven J. Jackson. London and New York: Routledge.

- Kjus, Audun. 2013. «Hvorfor spørre? Norsk etnologisk granskning og spørrelistas framtid. .» *Tidsskrift for kulturforskning* 12 (1).
- Klepp, Ingun Grimstad. 2006. *Skittentøyets kulturhistorie. Hvorfor kvinner vasker klær*. Novus Forlag.
- Lander, Louise. 1988. *Images of Bleeding: Menstruation as Ideology*. New York: Orlando Press.
- Laws, Sophie Katherine. 1990. *Issues of blood: the politics of menstruation*. Basingstoke; London: Macmillan.
- Lee, Shirley. 1999. *A study of the knowledge and understanding of menstruation and premenstrual syndrome (PMS) among women in Manitoba*. Doktorgradsavhandling ved Department of Anthropology, University of Manitoba, Winnipeg.
- Lie, Anne Kveim. 2009. «Kvinnen som biologi: Menstruasjon i norsk medisin i annen halvdel av 1800-tallet.» *Nytt Norsk Tidsskrift* 25 (3-4):362-378.
- Lindtner, Synnøve. 2010. «Psykoanalyse og seksualitet i det norske kvinnetidsskriftet Sirene.» *Arr* 4.
- Lund, Ellen Cathrine. 2008. «Branding Blenda: Lilleborgs markedsføring overfor husmødre 1950-1970.» PhD, Institutt for arkeologi, konservering og historie, University of Oslo.
- Mandziuk, Roseann M. 2010. «'Ending Women's Greatest Hygienic Mistake': Modernity and the Mortification of Menstruation in Kotex Advertising, 1921-1926.» *Women's Studies Quarterly* 38 (3/4):42-62.
- Moestue, Anne. 1989. *Tradisjoner i juletid: Fra svarene på NEG's spørreliste nr 151, Tradisjoner*. Oslo: Norsk etnologisk granskning.
- Moestue, Anne. 1999. *'Pene manéer': Fra svarene på spørreliste nr. 181, Borddeking*. Oslo: Norsk etnologisk granskning.
- Mühleisen, Wencke. 2012. «Seksualitet og estetikk: retrospektivt blikk på egen performancevirksomhet 1978-1988.» *Tidsskrift for kjønnsforskning* 1:47-68.
- Myhre, Jan Eivind. 2015. Et bonde- og fiskersamfunn. In *Norges Historie*. Norgeshistorie.no: Universitetet i Oslo. Original edition, 25.11.2015.
- Nielsen, Harriet Bjerrum og Monica Rudberg. 2007. *Moderne jenter. Tre generasjoner på vei*: Universitetsforlaget.
- Nielsen, Harriet Bjerrum. 2017. *Feeling Gender. A Generational and Psychosocial Approach*: Palgrave Macmillan.
- Ravatn, Agnes, Sandra Beijer, Gunnhild Øyehaug, Marit Larsen, Ruth Lillegraven, Jenny Jordahl, Kadra Yusuf, Anna Fiske, Maja Lunde, Rupi Kaur, Marta Breen, Monica Isakstuen, Edy Poppy, Kristina Leganger Iversen, Louise Winblad, Maria Børja, Mari Kanstad Johnsen, Elen Betanzo, Anja Dahle Øverbye, Lotta Sjöberg, Neha Naveen og Lina Neidestam. 2016. *Mensen*. Oslo: Gyldendal.
- Refsum, Ingvild. «Baderomsfortellinger: Kjønnspraksiser gjennom kroppspoleie». MA-oppgave. Senter for tværfaglig kjønnsforskning, Universitetet i Oslo, 2018.
- Riley, Tom. 1986. *The Price of a Life: One Woman's Death from Toxic Shock*: Ferrar Straus & Giroux.
- Rosander, Göran. 1988. *Dette å feriere. ...: en kort presentasjon av svarmaterialet på NEG spørreliste nr. 149, 'Frier'*. Oslo: Norsk etnologisk granskning.
- Rosewarne, Lauren. 2012. *Periods in pop culture : menstruation in film and television*. Lanham, Md: Lexington Books.
- Røstvik, Camilla Mørk og Thomas Palmelund Johansen. 2015. «Craftivisme: Politisk protest med nål og tråd.» *Slagmark* 71.

- Segal, Elsimar M. Coutinho; Sheldon J. 1999. *Is Menstruation Obsolete?* Oxford: Oxford University Press.
- Shuttle, Penelope og Peter Redgrove 1988. *The Wise Wound: Myths, Realities, and Meanings of Menstruation*. New York: Grove Press.
- Stein, Elissa og Susan Kim. 2009. *Flow: the cultural story of menstruation*. New York: St. Martin's Griffin.
- Steinem, Gloria. 1978. «If Men Could Menstruate.» *Ms. Magazine*, October 1978.
- Swasy, Alecia. 1993. *Soap Opera: The Inside Story of Procter & Gamble*. New York: Touchstone.
- Tobiassen, Anna Helene. 1988. «Spørrelistesvar som del av kildetilfanget i etnologiske undersøkelser.» *Norveg* 31.
- Treneman, Ann. 1988. «Cashing in on the Curse: Advertising and the Menstrual Taboo.» *Spare Rib*.
- Vostral, Sharra Louise. 2008. *Under Wraps: A History of Menstrual Hygiene Technology*. New York: Lexington Books.
- Wasserfall, Rahel. 2015. «Women and Water: Menstruation in Jewish Life and Law.»
- Weiss-Wolf, Jennifer. 2017. *Periods Gone Public: Taking a Stand for Menstrual Equity*. Arcade.